

Tolstoj als pedagoog

CAHIER

4

In

*Nederland
onbekend*

Dolph Kohnstamm

Lev Tolstoj als onderwijzer en pedagoog in Nederland onbekend gebleven

Dolph Kohnstamm

In november 2010 was het een eeuw geleden dat Lev Tolstoj stierf. Dit leek mij een goede gelegenheid om de aandacht te richten op een kant van hem die de meesten in Nederland onbekend is gebleven: zijn grote belangstelling en praktische inzet voor het onderwijs aan Russische volskinderen.

Tolstoj's vele pedagogische geschriften, waaronder zijn beschrijvingen van wat hij als onderwijzer en schoolhoofd in zijn school (van 1859-1862) deed en daarmee wilde bereiken, werden behalve in het Russische *Verzameld Werk* ook in de in het Duits, Frans en Engels vertaalde verzamelde werken opgenomen, maar niet in de Nederlandse, zoals uitgegeven door Van Oorschot. Wel verscheen hier al vroeg een samenvatting van een deel van Tolstoj's onderwijsartikelen, uit het door hemzelf in 1862-1863 uitgegeven pedagogisch tijdschrift *Jasnaja Poljana*. Die was opgenomen in een boek over de eerste 35 jaar van Tolstoj's leven door zijn vriend en biograaf Pavel Biroekoff, dat in 1906 door uitgeverij van Kampen & Zoon te Amsterdam werd gepubliceerd, in een vertaling uit het Russisch door Emma van der Wijk.¹ Enkele jaren later publiceerde de destijds bekende Vlaamse

pedagoog Edward Peeters ook een samenvatting van deze artikelen van Tolstoj onder de titel *Het schoolleven te Yasnaya Poliana* (1912). Deze samenvattende bewerking was door Peeters gemaakt naar de Franse editie van Tolstoj's verzamelde werk.² Ruim zestig jaar daarna werd de volledige tekst van deze onderwijsartikelen door uitgeverij Kosmos gepubliceerd in een vertaling door Katja Vos (*Jasnaja Poljana; verslag van een onderwijsexperiment*, 1976). Deze niet zo aantrekkelijk uitgegeven pocketuitgave werd maar door weinigen gelezen. In een tweedehands boekwinkel zag ik het onlangs gerubriceerd onder 'antiautoritair onderwijs'.

Ook Henriette Roland Holst en Jan ligthart niet

Ondanks die vlot geschreven vertaling uit 1906 van Biroekoffs samenvatting heeft men in Nederland maar heel weinig notie genomen van wat Tolstoj met zijn libertaire ideeën over onderwijs en volksopvoeding wilde. Zo heeft bijvoorbeeld Henriette Roland Holst, die het boek van Biroekoff zelf in haar bezit had, zoals het exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek bewijzen kan, in haar eigen boek over Tolstoj uit 1930 met geen woord gerept over diens langjarige en intensieve bemoeienissen met het onderwijs. Ook heb ik tot dusverre geen aanwijzingen kunnen vinden dat onze eigen onderwijshervormer Jan Ligthart, in zijn ideeën toch zo verwant aan Tolstoj, diens onderwijspublicaties gekend heeft. Dit terwijl hij wel bij de zich Tolstojanen noemende maatschappijhervormers, deels wonend in de

idealistische koloniën in Laren en Blaricum, over de vloer kwam, en toch tenminste het boek van Biroekoff gekend moet hebben.

In zijn proefschrift *Tolstoj in Nederland* uit 1952 schreef Rudolf Jans dat in de “humanitaire school van prof. van Hees in Blaricum, oorspronkelijk bestemd voor de kinderen van de kolonisten daar, onderwijs werd gegeven in de geest van Jan Ligthart, wiens opvattingen op dit gebied eveneens door Tolstojs theorieën leken beïnvloed”, maar bewijzen daarvoor gaf hij niet.

Geen van de geleerde pedagogen

Of Kees Boeke, die met vele ‘Tolstojanen’ bevriend was, van de onderwijspraktijken van Tolstoj op de hoogte was, weten wij evenmin. Het lijkt erop dat in Nederland de verering voor Tolstoj – die volgens Jans tussen 1900 en 1910 (het jaar van Tolstojs overlijden) op zijn hoogtepunt was – gecentreerd was op zijn radicaal pacifisme, vegetarisme en afwijzing van drankgebruik, evenals op zijn christen-anarchistische verzet tegen het gezag van kerk en staat. Op zijn persoonlijke geloofsworsteling en natuurlijk op de bewondering voor zijn literaire werken en dan speciaal de romans *Oorlog en Vrede* en *Anna Karenina*.

Zo is ook te verklaren hoe onze geleerde pedagogen uit de eerste zeventig jaren van de vorige eeuw, zoals mijn grootvader Kohnstamm, Casimir, Gunning, Langeveld, Waterink, etcetera, slechts hier en daar iets over Tolstoj als

pedagoog geschreven hebben. Meestal zo kort en badinerend dat betwijfeld moet worden of ze de bronnen wel kenden, bijvoorbeeld uit de in het Duits verschenen verzamelde werken. Ook in de Nederlands-Belgische Paedagogische Encyclopaedie van Casimir en Verheyen uit 1937-1949, waarin toch tal van nu volkomen onbekende pedagogen een eigen lemma kregen, worden naam en werken van Tolstoj slechts enkele keren zijdelings genoemd.

Noordam als eerste

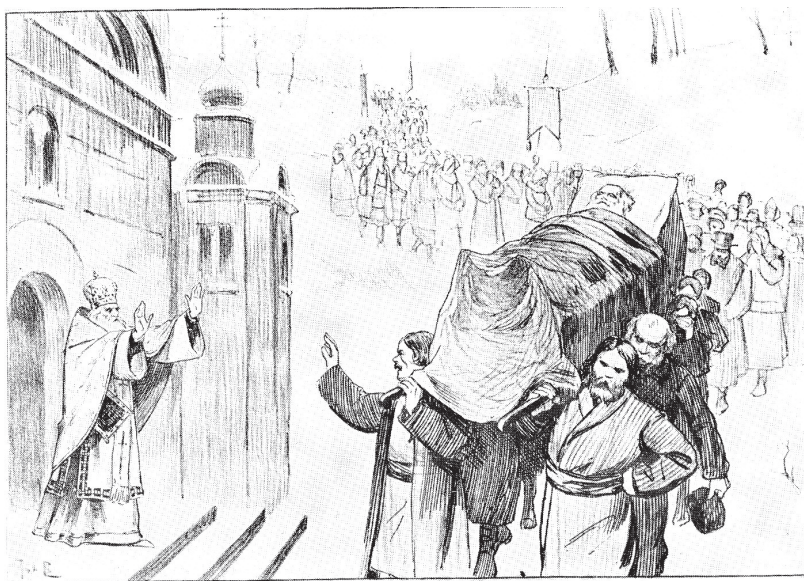
De eerste na-oorlogse Nederlandse pedagoog die aan Tolstojs onderwijsstreven aandacht schonk was N.F. Noordam in zijn *Inleiding in de historische pedagogiek* (tweede druk 1970).

Hij schreef daarin onder meer dat “wij in het werk van Tolstoj de drie principes terugvinden die nog steeds in de Russische pedagogiek zichtbaar zijn: het humanitaire, het nationale en het sociale beginsel (...) Hij was een hartstochtelijk strijder voor de rechten en vrijheden van de kinderen (...) Bijna alle denkbeelden van de latere onderwijsvernieuwing in West-Europa heeft hij al in de praktijk gebracht: de school als arbeidsgemeenschap, het groepsonderwijs, de co-educatie en de zelfwerkzaamheid van de leerlingen (...) In de praktijk doet zijn schoolsamenleving, die een zekere ‘selfgovernment’ van de leerlingen kende, denken aan de Kindergemeenschap van Boeke of de school van Petersen.”

Helaas maakte Noordam ook een aantal fouten in zijn weergave van Tolstojs onderwijspraktijk en achterliggende ideeën, reden waarom ik hier zijn tekst niet volledig heb willen citeren. Noordam verwees naar het boek van Th. Rutt uit 1960, *L.N. Tolstoi, ausgewählte pädagogische Schriften*. Alleen de Groningse UB heeft van dat boekje een exemplaar te leen. Op de flaptekst van Noordams gepubliceerde tweede druk staat “In verband met de grote betekenis van het Marxisme is een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan de pedagogiek van Rusland.” Dit was 1970. Tolstoj zou zich in zijn graf hebben omgedraaid als hij had gehoord dat men in Nederland, 60 jaar na zijn dood, voor het eerst een halve pagina aan zijn vrije school zou wijden “in verband met de grote betekenis van het Marxisme.”

In 1976 verscheen dan bij ons eindelijk in vertaling het hierboven al genoemde verslag van Tolstojs onderwijsexperiment uit 1959-1962, op initiatief van de onderwijsjournalist Jos Ahlers. Het verscheen in de Ouders-van-Nu reeks, en had in elk geval tot gevolg dat behalve Noordam ook enkele andere Nederlandse universitaire pedagogen het werk van Tolstoj nader leerden kennen en er in hun onderwijs en publicaties naar gingen verwijzen. (Imelman & Meijer *De Nieuwe school gisteren en vandaag*, 1986; Karsten *Op het breukvlak van Opvoeding en politiek*, 1986).

Onafhankelijk van die Ouders-van-Nu publicatie uit 1976 besteedde Karel van het Reve, in zijn *Geschiedenis van de Russische Literatuur* (1985), enige pagina's aan deze periode

Bij Tolstoj's begrafenis.

De Heilige Synode: „Hier komt hij niet binnen”

Het volk: „Dat kan ook niet. Daarvoor is hij te groot.”

Tekening van Joh. Braakensiek in De Amsterdammer van 27 Nov. 1910.

Spotprent van Braakensiek in De Amsterdammer van 27 november 1910 ter gelegenheid van Tolstoj's begrafenis

uit Tolstoj's leven. Maar vergeleken met het buitenland bleef de belangstelling voor Tolstoj's pedagogisch werk hier heel gering.

Succesvolle leesmethode

Rusland zelf kent, evenals Duitsland, een lange geschiedenis van aandacht voor Tolstoj als onderwijzer en pedagoog. Voor Rusland is dat deels te begrijpen uit het grote succes van de leermiddelen die Tolstoj al in 1872-1875 ontwierp

voor het leesonderwijs waarmee in opeenvolgende generaties miljoenen Russische schoolkinderen hebben leren lezen. Ook nu nog is een leesboek van hem in de handel, sterk verkort en bewerkt en geïllustreerd met hedendaagse tekeningen, maar ook nog met een paar van de originele 19e eeuwse illustraties. Het Sovjetregiem had niet veel op met de diepgelovige Tolstoj, die zich behalve tegen het kerkelijk gezag ook steeds tegen elk staatsgezag keerde. Maar toch werd zijn landgoed al in de Sovjetperiode tot museum ingericht, evenals zijn huis in Moskou. Na de val van het communisme is Tolstoj steeds meer een nationale held geworden en is Jasnaja Poljana behalve museum en conferentiecentrum ook een bedevaartoord geworden voor gewone Russen.

Duitsland

In Duitsland is de bekendheid met Tolstojs pedagogisch werk al in 1892 begonnen met een publicatie van de slavist, en latere oprichter en directeur van het Schiller-theater in Berlijn, Raphael Löwenfeld (1854-1910), *Leo N. Tolstoj: Sein Leben, seine Werke, seine Weltanschauung*. Löwenfeld leerde Tolstoj persoonlijk kennen toen hij journalist en toneelrecensent in St.Petersburg was tot hij in 1891 door de tsaristische autoriteiten het land werd uitgezet. Daarna legde hij zich toe op het publiceren in Duitse vertalingen van Russische schrijvers en werd ook de uitgever van de Duitse vertaling van *Tolstojs Sämtliche Werke*, eerst in 33 delen,

*Moderne uitgave van
Tolstojs ABC
zoals dat in Rusland
nog steeds op scholen
wordt gebruikt*

en vervolgens in 35 delen, tussen 1901 en 1912. *Tolstojs Pädagogische Schriften*, verschenen daarin in 1907 als de delen 8 en 9.³

In 1902 was ook al een bloemlezing van in het Duits vertaalde passages over *Erziehung und Bildung* uit Tolstojs brieven en dagboeken verschenen.

Een tweede golf van publicaties in het Duits over Tolstojs pedagogische geschriften begon in 1960, deels in Oost-Duitsland, deels in het Westen. Ulrich Klemm (1955) hoogleraar volwasseneneducatie aan de universiteit van Augsburg en gespecialiseerd in deze kant van Tolstojs werken, heeft in twee indrukwekkende publicaties alles

vermeld wat in Duitsland van en over Tolstoj als onderwijzer en pedagoog verschenen is. In 1984 verscheen zijn *Die libertäre Reformpädagogik Tolstois und ihre Rezeption in der deutschen Pädagogik* (Reutlingen: Trotzdem verlag). Twintig jaar later, in 2004, publiceerde hij een bloemlezing uit de pedagogische artikelen die Tolstoj schreef tussen 1862 en 1909 (dus nog tot heel kort voor zijn overlijden!) en voegde daar uitvoerige en verhelderende kommentaren aan toe: *Leo Tolstoi Libertäre Volksbildung; Pädagogische Schriften und Dokumenten. Neu herausgegeben und kommentiert von Ulrich Klemm.*

Frankrijk

In Frankrijk verscheen het verzameld werk van Tolstoj in meer dan dertig delen tussen 1902 en 1927. Al in het achtste deel de pedagogische artikelen en de tijdschriftartikelen over de school.

Daarnaast waren het de schrijver Romain Rolland, pacifist en winnaar van de Nobelprijs voor literatuur in 1915, en zijn dierbare vriend Charles Baudouin, professor aan het Institut Jean-Jaques Rousseau te Genève, die beiden over Tolstoj schreven. Rolland in 1911 over leven en werken van Tolstoj, waarin ook kort over zijn school op Jasnaja Poljana, en Baudouin in 1921 uitvoerig over Tolstojs pedagogische werken in een indringend geschreven boek *Tolstoï éducateur* dat in tegenstelling tot het boek van Rolland helaas nooit in het Nederlands werd vertaald (wel in het Engels, in 1923).

Verenigde Staten en Engeland

Tenslotte iets over de talrijke publicaties in het Engels. In 1904 verscheen in Boston al een eerste uitgave van de *Collected Works of Count Tolstoy*, in de vertaling van Leo Wiener, met in het vierde deel de artikelen over de school op Jasnaja Poljana en in deel 23 de belangrijkste van Tolstojs pedagogische artikelen.

Twee jaar later, in 1906, verscheen in New York de Engelse vertaling van de biografie geschreven door Pavel Biroekoff, dus in hetzelfde jaar dat daarvan de Nederlandse vertaling werd gepubliceerd. Daarna was het Tolstojs vriend Aylmer Maude die in 1908 en 1910 de biografie *Life of Tolstoy* schreef. Deze werd later, gereviseerd en uitgebreid, als deel I en II in de volledige werken van Tolstoj (*The Works of Tolstoy*, 1928-1937) opgenomen, in de vertalingen van Aylmer en Louise Maude. In de heruitgave van die grootste en volgens kenners ook beste biografie, door Oxford University Press (1987), wordt uitvoerig verslag gedaan van Tolstojs activiteiten als onderwijzer en pedagoog.

Uit de talrijke Engelstalige publicaties in later jaren noem ik alleen de beste en meest recente. In 1982 verscheen in Londen, en later in de VS, *Tolstoy on Education; Tolstoy's educational writings 1861-1862*, van de hand van Alan Pinch en Michael Armstrong, waarin onder meer selecties staan uit de door Pinch vertaalde Russische teksten. Dezelfde die wij hier, maar dan volledig hebben weergegeven, in de Cahiers 3 en 6 en het boek *De onbekende jonge Tolstoj*.⁴ In 2000 verscheen

Tolstoy's writings on education van de hand van Bob Blaisdell en Christopher Edgar. Daarin ook vertalingen van de latere (ná 1862) pedagogische teksten van Tolstoj. De 'introduction' tot die mooie bundel door de bewerker Bob Blaisdell is elders op deze site – met toestemming – overgenomen.

Zo is duidelijk dat afgezien van die eerste publicatie in 1906 van Biroekoffs biografie in de vertaling van Emma van der Wijk, en het pocketboekje *Jasnaja Poljana* uit 1976, Nederland nogal is achtergebleven bij de ons omringende landen en talen in de mate waarin hier aandacht is geschonken aan het werk van Tolstoj als onderwijzer en pedagoog.

Noten

1. Dit boek is in de KB aanwezig, en ook in gedigitaliseerde vorm te raadplegen:

[www.http://manybooks.net/titles/biroekoffp2012820128-8.html](http://manybooks.net/titles/biroekoffp2012820128-8.html)

2. Dit boekje is in bezit van het IISG te Amsterdam.

3. Dit deel uit het verzameld werk is in bezit van het IISG te Amsterdam.

4. Dit boek is aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek en in de universiteitsbibliotheken van Groningen, Leiden en Utrecht .

